

Muslimanke v ženski popotniški literaturi 19. in 20. stoletja

Ljudje smo kratkovidni in vidimo le to, kar iščemo. Nekateri iščejo zlo in ga najdejo; nekateri iščejo dobroto in dobrota je tista, ki jo najdejo, poleg tega pa so nekateri srečni in ti bodo vedno našli, kar želijo. Hvala bogu! (Bell, 2008: 337)

V 19. stoletju je prišlo v družbah na Bližnjem vzhodu do socialnih sprememb. Evropske kolonialne sile so v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju vplivale na njihovo ekonomsko in politično preobrazbo (Ahmed, 1992: 127). Spremembe so nastale na več ravneh social-

nega in političnega življenja. Dotaknile so se tudi družbenega položaja muslimank. Nekaterim muslimankam se je življenje spremenilo, še zlasti delavkam s podeželja in ženskam iz nižjih slojev na območjih (Sirija, Egipt), kjer so na trg vstopile evropske dobrine. Na njihova življenja so vplivale posledice spreminjajočih se ekonomskih in političnih vzorcev. Evropsko politično, ekonomsko in kulturno poseganje na Bližnji vzhod je oteževalo vsakdanje življenje in ga tudi zapletalo. Ne glede na to, kako zapleteno in včasih težko je bilo življenje muslimank na Bližnjem vzhodu, je bil izid evropskega poseganja na splošno pozitiven (ibid.: 129). Družbene institucije in mehanizmi za nadzor in izolacijo muslimank ter njihovo izključevanje s pomembnih področij delovanja so bili zatrti korak za korakom. Bližnji vzhod podrejen kulturnemu in ideološkemu razvoju pod vplivom Zahoda, je po mnenju Leile Ahmed omogočil muslimankam, da so se seznanile s položajem Evropejk. Navsezadnje so postale tema nacionalnih razprav. To se je zgodilo le v državah, ki so bile prežete z evropskimi dobrinami in navadami (ibid.). Leta 1923 je nastalo tudi prvo feministično gibanje Egipčanska feministična zveza (Egyptian Feminist Union) (Hercet, 2007: 25).

Položaj muslimank v poznem 19. in zgodnjem 20. stoletju sem orisal s pomočjo ženske popotniške literature iz tega časa. Viktorijanska doba je čas, ko so se na pot začele odpravljati prve popotnice, ki bi, če je islamski svet v resnici izražal sovražnost do žensk, na splošno to gotovo začutile. Nekateri ženske so v 19. stoletju, ko je svet postajal varnejši, začele na veliko potovati. Po navadi so potovale s svojimi možmi, vendar je nekaj pogumnih posameznic presešlo moška pričakovanja. Prekinile so moško tradicijo potovanja in se na pot odpravile same. Popotnice, ki so potovale po islamskih deželah v 19. stoletju, so priskrbele pomemben zgodovinski vpogled v življenje ženske na Bližnjem vzhodu tistega časa. Bile so prve tujke, ki so bile sprejete v hareme,¹ domove in ženske družbe v islamskem svetu. Lahko so opazovale in proučevale kulturne vzorce,

¹ Harem, popačenka arabske besede *harim* (angl. *sacred*; El Guindi, 1999:25). Nanaša se na ženske enega gospodinjstva ter na ženski del hiše, kamor moški nimajo vstopa.

navade, običaje in odnose med moškimi in ženskimi v islamskih skupnostih in družinah. Lucie Duff Gordon je zapisala: »Uspelo mi je videti in spoznati več družinskega življenja kot številnim Evropejcem, ki so tukaj živeli leta.« (Duff Gordon, 1902: 57). Popotnice, ki so potovale same, brez moške družbe, so uživale poseben status. Ena takšnih je bila Gertrude Bell, ki je igrala ključno vlogo pri oblikovanju številnih povojnih arabskih držav, še posebno pri oblikovanju Iraka. Delovala je kot osebna svetovalka iraškega kralja Fejsala I. (Bell, 2005: xv). Neodvisne ženske popotnice so si pridobile določeno stopnjo moči in spoštovanja v muslimanskem svetu, kar je bilo presenetljivo tudi za njih same. Če si dovolim nekaj ironije, je islamski svet postal prostor, v katerem so si nekatere Evropejke pridobile moč in spoštovanje, ki so ju zaradi svojega spola v industrijski Evropi izgubljale. S pomočjo zapisov popotnic sem osvetlil položaj žensk v islamu od začetka 19. stoletja do konca druge svetovne vojne.

Popotnice in islamski svet

Do viktorijanske dobe ni bilo veliko žensk, ki bi potovale na Bližnji vzhod. Zgodnje 19. stoletje je bilo rojstvo ženskega popotništva. Seznam popotnic, ki so potovale na območje islama, je kratek (Gertrude Bell, Lucie Duff Gordon, Freya Stark, Lady Isabel Burton, Lady Anne Blunt, Sarah Hobson idr.). Iz niza popotnic sem za potrebe članka izbral štiri, ki so svoje popotniške vtise strnile v literarnih oblikah.

Lucie Duff Gordon je bila znana kot popotniška pisateljica in prevajalka. Najbolj znana je po svojem delu *Letters from Egypt*, kjer opisuje običaje in vsakdanje življenje *felahinov* (kmetov), med katerimi je bila znana kot »Sitt el Kebeer,« velika gospa (Schlaueter, 1988: 143). Zaradi tuberkuloze je bila prisiljena zapustiti Veliko Britanijo. Zapustila je družino ter se preselila v Egipt. Kot edina Evropejka se je za sedem let naselila v Luksorju. Med bivanjem v Egiptu je svoji družini pisala pisma. Ta so pozneje postala osnova za njeno knjigo *Letters from Egypt*, izdano leta 1865. Lady Gordon je umrla leta 1869 v Kairu. Ena njenih zadnjih želja je bila, da jo pokopljejo med »njenimi ljudmi« v Kairu (Duff Gordon, 1902: 25).

Isabel Burton je bila žena Sira Richarda Francisa Burtona, svetovljana, vojaka, popotnika, raziskovalca, poznavalca Orienta in konzula v Damasku. Sledila mu je kot žena diplomata (Britannica, 2003: 668). Spremljala ga je na potovanjih in sčasoma postala njegova zvesta sopotnica, sekretarka in zaupnica. Večino svojega časa je namenila podpori moževe kariere (Burton, 1875: 36). Ob moževi podpori je začela pisati spomine. Izdala je dve popotniški knjigi z naslovoma *The Inner Life of Syria, Palestine and the Holy Land in Arabia, Egypt, India*. Ne glede na svoje dosežke je bila vedno v moževi senci. Med bivanjem v Damasku, med letoma 1869 in 1871, se je z velikim zanosom lotila raziskovanja družabnega življenja. Želela je »prenesti idejo o življenju, ki si ga Angležinje lahko ustvarijo na Vzhodu« (Burton, 1875: vii). Vendar ji je položaj ženske v taki deželi odprl nova področja za opazovanje in proučevanje. Številne muslimanke so jo obiskale na domu in se med kajenjem nargile (vodne pipe) pogovarjale o svojem življenju, pogledih, položaju in vlogah, ki so jih vodile kot Alahove neveste. Sprejeta je bila v hareme in prostore, kamor moški niso imeli vstopa. V knjigi *Inner Life of Syria, Palestine and the Holy Land* je skušala podreti moteče dogme o položaju žensk v islamu (ibid.: 125). Umrla je leta 1896 v Londonu. V svoji oporoki je zahtevala, da jo balzamirajo in pokopljejo skupaj z možem v grobnico, ki naj bo izdelana v obliki beduinskega šotora.

Freya Stark, rojena leta 1893, je bila znana popotniška pisateljica in raziskovalka ter ena prvih žensk z Zahoda, ki so same potovale skozi arabske in perzijske puščave. V knjigah, ki beležijo njena potovanja in vtise neznanega sveta in oddaljenih ljudi, je zapustila neprecenljivo dediščino. Bila je zadnja med velikimi angleškimi literarnimi popotnicami. Izdala je več kot dvajset popotniških knjig. Vajena neudobja, nevarnosti in slabih zdravstvenih razmer je postala natančna opazovalka z velikim apetitom po odkrivanju in opazovanju življenja v oddaljenih skupnostih. Obiskala je težko dostopne kraje zahodnega Irana, potovala v prepovedana območja sirskih družov in dosegla legendarne doline asasinov, znanih po svojih zloglasnih umorih in uživalnju hašiša, o katerih je napisala svojo najznamenitejšo knjigo, *The Valleys of the Assassins*, izdano leta 1934, ki ji je prinesla bogastvo in slavo.²

Gertrude Margaret Lowthian Bell, rojena leta 1868, je bila najslavnejša angleška popotnica. Izobraževala se je v Lady Margaret Hall na Oxfordu in kot prva ženska leta 1887 z odliko diplomirala iz sodobne zgodovine. Po diplomi se je osvobodila družbenih omejitev viktorijanske Anglije in se je odpravila v Teheran, kjer se je naučila farsi in leta 1894 izdala serijo zgodb, *Persian Pictures*. Leta 1897 je izdala tudi prevod Hafisa³ – *Poems from the Divan of Hafiz* (Shattock, 1993: 406) Pozneje je začela svojo kariero kot terenska arheologinja v Siriji, Mezopotamiji in Mali Aziji. Sčasoma je postajala vse bolj navezana na puščavo. Ni se mogla upreti želji po samostojnih potovanjih na območja, ki so jih zahodnjaki redko videli, tuje ženske pa tako rekoč nikoli (Lukitz 2005, xii). Leta 1905 se je odpravila na svojo prvo samostojno odpravo čez sirsko puščavo. Potovanje je bilo vir za knjigo *The Desert and Sawn: Travels in Palestine and Syria*, ki velja za eno njenih mojstrov. Leta 1921 je bila zaradi britanskega vzpostavljanja protektorata nad Irakom premeščena v Bagdad kot sekretarka za Orient na British High Commission. Bila je politično aktivna in uveljavila se je kot ena vplivnejših oblikovalk britanske politike v Iraku (Bell 2005, xv). Istega leta je skupaj s T. E. Lawrenceom⁴ prepričala Winstona Churchilla, da je podprl Fejsala I. za prvega iraškega kralja. Po kronanju kralja Fejsala I. je postala njegova svetovalka in si prislužila vzdevek »ženski Lawrence Arabski«. Gertrude Bell je umrla leta 1926.

Lady Mary Sheil, ki v marsičem odstopa od drugih popotnic, je med letoma 1849 do 1853 živela v Teheranu. Njen mož je bil posebni britanski odposlanec in minister na šahovem dvoru v Teheranu. Za ženo diplomata je bilo potovanje na vzhod po navadi velik kulturni šok. Potopis do Teherana opisuje njeno potovanje kot dolgočasno, obupno, utrudljivo in barbarsko. Sheil je Perzijo opisala kot dolgočasno in monotono (Robinson, 2001: 292). V Perzijo je prišla s predsodkom in se tako zaradi strahu, da bi ne užalila gostiteljev, raje zaprla svojo hišo. Z odločitvijo, da ostane skrita pred zunanjim svetom, je postala subjekt lastnih strahov in predsodkov.

² Asasini so šiitsko ismailitska podločina t. i. nizaritov, imenovana po Nizarju, ki je nastala leta 1094. Po smrti osmega fatimidskega kalifa Al Munstansirja (vladal v letih 1036–1094), ki je za svojega naslednika izbral Nizarja, je prišlo do spora za nasledstvo, kar je pripeljalo do razcepa v fatimidskem kalifatu. Al Munstansirja je nasledil Al Mustali (Šterbenc, 2005: 208, 209). Izraz *asasini* izvira iz arabske besede *hašiš* in nakazuje, da so bili asasini uživalci hašiša. Vendar je ta razlaga neutemeljena in izvira iz zgodbe o nazaritskih poveljnikih, ki naj bi atentatorje omamljali in od njih v stanju zamaknenosti izsiljevali umore. Raziskovalcem do danes ni uspelo utemeljiti uporabe hašiša pri nazaritih. Bolj verjetno je, da so si tovrstno početje preprosto izmislili nasprotniki nizaritov (Šterbenc, 2005: 214–215).

³ Hafis – Mohamed Šams Et Din (1324–1390), perzijski lirik, rojen v Širazu. Pripadal je mističnemu redu sufijev, kateremu so pripadali tudi drugi znani perzijski pesniki (Jami, Dželal Ad Din Rumi idr). Zaradi svojega dela je postal znan širom Perzije še za časa življenja (Veliki splošni leksikon, 1997: 1416; Bell, 1897: 2532). Pogosta tematika njegovih gazel iz zbirke *Divan* je bila ljubezen.

⁴ T. E. Lawrence je bil britanski arheolog in pisatelj, ki je kot politični agent Velike Britanije odigral pomembno vlogo pri organizaciji odpora Arabcev proti Turkom med letoma 1916 in 1918 (Veliki splošni leksikon, 1997: 2241).

⁵ Mehr, tudi mahr ali meher, je ženino darilo nevesti ob poroki, ki je namenjeno izključno njej.

Poroka in življenje v haremih

Poroka je v islamu obvezna le za moške. Vendar morajo biti zmožni slediti pravilom Korana (Koran, 24: 32), ki določa, da mora moški svoji nevesti plačati *mehr*⁵, ki je namenjen za podporo žene in njenih otrok. Če moški ni zmožen izpolniti teh pogojev, mora s poroko počakati (ibid., 24: 33).

Isabel Burton je imela dober odnos s svojo služkinjo Leilo, ki ji je bila pripravljena natančno opisati, kako se mlada dekleta in fantje poročajo. Dejala je, da gredo mati in tete mladega fanta po haremih, za katere menijo, da so primerni zanj, in mu skušajo najti primerno ženo. O bodoči nevesti poizvedo vse potrebno in pozneje vse njene vrline predstavijo bodočemu možu. Sledi *mehr* – z intarzijami biserovine okrašena poročna skrinja, polna najboljšega nakita, in finančna poravnava staršem dekleta, ki ga mora svoji ženi izročiti ženin (Burton, 1875: 42). Brez tega poroka ni legalna. Gertrude Bell je srečala moškega po imenu Saleh, ki se je smejal angleškemu pravilu, da mora nevestin oče plačati moškemu, da se poroči z njegovo hčerjo (Bell, 2008: 83).

Poroke so v islamskem svetu po navadi zelo velike. Navadno so bili svatje sprejeti v dve bleščeči hiši. Ena je bila za moške in druga za ženske. Moški so sedeli na preprogah, kadili nargile, se pogovarjali in jedli. Druga hiša je bila za ženske, ki so pele, kadile, jedle in plesale v svojih živopisanih in okrašenih oblekah. Nato je v hišo vstopila nevesta, ki sta jo podpirali dve prijateljici. Tretja ji je podpirala glavo. Predstavljala je stanje omedlevanja. Na sebi je imela svileni obleko, ki je bila bogato okrašena. Njene dlani, stopala in obraz so bili pobarvani s kano. Ko je napočil čas, sta se ženin in nevesta, vsak s spremstvom, prvič srečala. Ko sta se srečala, je ona poljubila njegovo roko in se dotaknila svojega čela. Nato je on vzel njeno roko in jo popeljal do divana, kamor sta sedla. Nevesta je bila še vedno v omedlelem položaju, medtem ko je ženin imel oči zaprte. Ni bilo spoštljivo, da bi gledala drug drugega. Prednju so položili z zlatom vezen robček. Napočil je čas za darila in denar, ki so jih položili na robček. Med prinašanjem daril so ženske plesale in tleskale s prsti, moški pa so izvajali ples z meči in domače igre v noč (Burton, 1875: 264).

Mogoče je bilo, da se »zaljubljenca« nista marala. V takih primerih je bilo za ženina preprosto, za nevesto pa zelo neprijetno. »Svojih čustev ne sme pokazati, temveč mora ostati popolnoma pasivna, ne sme delovati zadovoljna ali nezadovoljna, zaradi strahu, da bi jo obsodili za predrzno.« (ibid.: 156) Zakonsko življenje je služkinja Leila opisala takole:

Če ugajamo svojemu možu in on ugaja nam, smo kakšno leto zelo srečne. Če se rodi otrok, še posebej sin, se počutimo do neke mere varne, če ni tako, smo zelo vznemirjene in zaskrbljene, vendar smo prepričane, da bo kakorkoli, preden mineta dve ali tri leta, na vrsti že drugi ali celo tretji. In ko smo starejše, kar smo veliko prej kot ve (nanašajoč se na Evropejke), nas nihče več ne upošteva. (ibid.)

Isabel Burton je opisala tudi nekoliko drugačno zakonsko razmerje. Starejši moški je imel starejšo ženo, do katere je gojil veliko spoštovanje. Poročila sta se, ko sta bila oba še zelo mlada. Zaradi njene osebnosti, bistrosti in talenta je imela privilegij, da ga je spremljala na njegovih odpravah. Seveda je bila zakrita. Starejši moški se je poročil z mlajšimi ženami, ki pa niso bile v istem položaju kot prva žena. Vendar je bila kljub temu starejša žena ljubosumna (ibid.: 151).

V islamu imajo tako moški kot ženske pravico do ločitve. Žena in mož se lahko oba ponovno poročita, če si to želita. Vendar se je praksa včasih razlikovala od teorije v Koranu (Koran, 2: 226–229). Veliko žensk v Perziji s svojim položajem ni bilo nezadovoljnih. Pogosto so svoja zanimanja delile s svojimi možmi. Zato je bila ločitev redka (Sheil, 1856: 144). Za primerjavo, v 19. stoletju je med prebivalstvom Bližnjega vzhoda prevladovalo prepričanje, da se evropski možje slabo vedejo

do svojih žena (Duff Gordon, 1902: 122). Lucie Duff Gordon je opisala zanimivo srečanje, ki prikaže takšen odnos:

Kako bi bili Evropejci začudeni, ko bi slišali Omarjevo resnično mnenje o njihovem obnašanju do žensk. Omenil je nekega Angleža, ki se je ločil od svoje žene in jo je javno prikazal kot slabo. Morali bi videti, kako je v gnusu pljunil na tla. (ibid.)

Zanimiva so bila opažanja glede v islamu uveljavljene poliginije (mnogoženstva). Musliman naj bi se poročil z dvema, tremi ali največ štirimi ženami. Če obstaja dvom, da ne bo zmožni pravično ravnati z več kot eno ženo, se mu svetuje, da poroči le z eno (Koran, 4: 3). Koran ponuja možnost za tiste, ki verjamejo, da so zmožni izpolniti pogoje, ki jih je po Koranu treba izpolniti. Glede na opažanja Lady Mary Sheil ima redkokateri mož v Perziji več kot eno ženo (Sheil, 1856: 144).

Mlada Leila je priznala, da pojde proč in joče, kadar njen mož preživlja čas z drugimi ženami (Burton, 1875: 157): »Ko žena izgubi svojo osebno privlačnost, pogosto potone na raven gospodinjske sužnje in v najboljšem primeru le redko ni v sporih s svojimi tekmicami v haremu.« (Sheil, 1856: 144) Tako lahko beremo o ženskah, ki so ubrale drugačen pristop ali celo »čarovnijo«, da bi svoje može pripravile do tega, da jih ljubijo ali da začnejo sovražiti druge svoje žene. Nekatere so iskale droge, druge uroke, ki bi delovali v njihovo korist: »Težko si je predstavljati, kakšne spletke se rojevajo v haremih.« (Burton, 1875: 85) Ženske so se pogosto zatekale k Isabel Burton po pomoč in jo prosile za drogo, ki bi jih pomladila in jih naredila privlačnejše za njihove može (ibid.: 313).

Ljubosumje med ženami v haremih ni imelo meja. Predmet zlorab so bili pogosto tudi otroci drugih žena. Vendar poliginija pri popotnicah ni vzbujala samo negativnih predstav. Na nekatere je naredila celo močan vtis. Lucie Duff Gordon se je srečala s Hasanom, zelo spoštovanim moškim, ki je za drugo ženo poročil vdovo mrtvega brata z dvema otrokoma, ki ni bila ne mlada, ne čedna in je takšno potezo štela za primerno in spoštljivo. Običaja poliginije ni obsojala (Duff Gordon, 1902: 83).

Celo Isabel Burton ni odobraval dejstva, da je nek moški poročil 15 žena, vendar le zato, ker jih je poročil 11 več kot dovoljuje Koran (Burton, 1875: 76). Poliginija v času ženskih popotniških pisateljic ni bila tako pogosta, kot bi si predstavljali. Bila je še ena iz niza napačnih predstav o islamu. Bližnjevzhodno območje je sililo moške in ženske, da so oblikovali in sprejeli drugačne družbene strukture, ki so bile ključne za preživetje med srednjeveškimi plemenskimi spopadi. Skozi stoletja so Koran in zapovedi ostali enaki, vendar so se spremenile okoliščine, v katerih so se znašle bližnjevzhodne družbe. V takšnih razmerah je monogamija postajala vse bolj popularna.

Lucie Duff Gordon piše o zelo mladih nevestah, starih deset, enajst ali celo osem let (Duff Gordon, 1902: 205). Vzgoja otroka je veljala za nekaj povsem drugega, kot je to pomenilo v zahodnem smislu. V večini primerov so ženske rodile otroke v najstniških letih. Po navadi si mati, ko se je rodil otrok, 40 dni ni umila rok in obraza (Burton, 1875: 313). Otrok je bil deležen številnih postopkov, ki naj bi mu pomagali, da postane močan in zdrav. Poroka, družina in vzgajanje otrok so bili čislani kot plemeniti, častni in obvezni za slehernega muslimana. Ženske so sicer imele pravico zavrniti takšno družinsko življenje, vendar so mir, varnost in občudovanje, če ženska rodi sina, veliko mladih deklet prepričali v poroko. Nekoliko drugačno usodo ženske pa je v svoji knjigi opisala Lucie Duff Gordon. Srečala je beduinko, ki je po Egiptu potovala popolnoma sama s svojim dromedarjem, brez moške družbe in nezakrita. Nekateri bi verjetno menili, da je bilo tako obnašanje nespoštljivo in nenavadno. Vendar v Egiptu nihče ni strmel vanjo in nihče ni bil presenečen. Ko je povprašala po njej, so ji mimoidoči pojasnili, da »če se ne

želi poročiti, je lahko sama, če se želi, se lahko poroči ... je devica in svobodna.« (Duff Gordon, 1902: 90). Pozneje je izvedela, da imajo ljudje o njej zelo visoko mnenje. Bila je bogata in zelo spoštovana ženska, ki je bila redna gostja v vseh uglednih hišah v Egiptu, kjer je posedala in se pogovarjala z moškimi (ibid.: 92).

Vpliv in moč žensk v islamski družbi

V islamskih družbah obstajajo primeri, ko so bili moški po smrti očeta pod strogo oblastjo mater. Če sin ni bil dovolj uspešen, da bi bil vreden imena svojega očeta, je mati lahko zavrnila lastnega sina. Takšen primer opisuje tudi Lucie Duff Gordon: »Torej, če bi mi moja mati ukazala naj skočim v reko in se utopim, bi rekel, da sem pripravljen to storiti, zato se je izredno bojim in jo imam rad bolj kot vse ljudi na svetu in vse sem prepustil v njene roke«. V največ primerih se muslimanke obravnava enakovredno in so jim dane vse pravice (ibid.: 181). Lucie Duff Gordon je pisala o ženskah pevkah in plesalkah, ki so bile sposobne zaslužiti velike vsote denarja, ki je pripadal le njim. Lahko so ga porabile za kar so želele, ne glede na družbeni položaj njihovih mož (ibid.: 76), medtem ko so njihovi možje bili obvezani, da ne glede na okoliščine skrbijo za svoje hareme. Če si je ženska kaj zaželela, ji je moški to moral priskrbeti. Če je bilo potrebno, je moral celo beračiti ali krasti (ibid.: 158), ne glede na to, da Koran krajo prepoveduje (Koran 5: 38). Moška dolžnost je, da se takim situacijam in pripetljajem izognejo oz. da jih preprečijo.

Po zapisu Duff Gordonove so bile muslimanke ne malokrat zelo odkrite in celo nevljudne. Prav zaradi tega je paša ob obisku sultana v Kairu ukazal, da vse ženske nižjega sloja ostanejo v hišah, saj se je bal, da bi ženske vzklikale svoje pritožbe sultanu (Duff Gordon: 55). O naravi perzijskih žena je Lady Mary Sheil zapisala takole:

Nekaj perzijskih žensk, s katerimi sem se seznanila, je bilo na splošno živahnih in bistrih, sicer so nezadovoljne in spletkarske ter pravijo, da nadzirajo moževe in sinove zadeve. (Sheil, 1856: 134)

Isabel Burton so pogosto obiskovali ljudje, ki so bili v medsebojnih sporih. Ko je prišlo do spora med muslimani in kristjani, je bila ona tista, ki je posredovala v sporih, če je bil njen mož odsoten. Eden tistih, ki so poiskali njeno pomoč ji je dejal: »Raje smo prišli k vam, saj imate le eno oko in en jezik ter ne želite bakšiša, da bi zaščitili bogate.« (Burton, 1875: 318)

Sčasoma se je položaj žensk v islamu spremenil, ko so evropske vlade in misijonarji prevzeli nadzor nad nekaterimi šolami. Ženske verjamejo, da je njihov položaj predpisan v Koranu in mu kot takšnemu tudi sledijo. Ko so se srečale z evropsko podobo ženske, so navsezadnje sprejele elemente evropskega vedenja, kar opisuje Isabel Burton v svoji knjigi ob srečanju s skupino šolark v Bejrutu. Vprašala jih je, kaj so se naučile v šoli v Bejrutu, kjer je učilo tudi nekaj evropskih učiteljev. Ali znajo speči kruh, narediti maslo in ali znajo kuhati? Ena od njih je odgovorila, da ne in nato nadaljevala, da »to je običajno delo služinčadi in tega se ne želimo učiti ...«. Isabel Burton je dodala, da je bila deklica hči revnih staršev, ki so morali težko delati, da so skrbeli za svoje otroke (ibid.: 272). Kaj takega se najbrž ni bilo mogoče pred vdorom evropskega načina življenja. Kulturni trk je pretresel stoletja stare temelje islamske družbe.

»Moški so nadrejeni ženskam, ker je Bog ene odlikoval bolj od drugih« (Koran, 4: 13)

Popotnice so pisale tudi o primerih, ko se z muslimankami ni ravnalo spoštljivo. V haremih niso bile izobražene v zahodnjaškem pomenu. Le nekaj jih je znalo brati in pisati. Isabel Burton je zapisala, da »je ... v strogo zaprtih haremih nevednost zapisana na čelu deklet« (Burton: 159). Ženske iz takih haremov so se le redko odpravile ven ter zelo malo ali nič potovale. »Njihova življenja so bila sestavljena iz niza hišnih opravil, ob katerih so se oblekle, sprejemale svoje haremske prijateljice, obiskale druge hareme ali se odpeljale na suk kupit malenkosti.« (ibid: 158) Nekateri možje svojim ženam niso niti dovolili, da gredo v trgovino. Lahko so le naročile, kaj potrebujejo in da se jim to pošlje na dom (ibid.).

Kljub temu je Gertrude Bell hareme opisala kot nezaslišano neurejene. Sobe so bile v izjemnem neredu in povsod so ležala oblačila. Takšen nered je bil po njenem mnenju posledica tega, da v hišah ni bilo ne omar in ne predalnikov. Vse imetje je bilo shranjeno v velikih zelenih ali zlatih skrinjah (Bell, 2008: 157). Vendar niso vsi moški enako gledali na žensko izobrazbo in svobodo. Med bivanjem v Teheranu je Gertrude Bell opisala moškega, ki je bil precej liberalno usmerjen. Posebno pozornost je namenjal izobrazbi svojih hčera. Niso se smele poročiti, dokler niso pridobile primerne izobrazbe in dosegle razumne starosti. Oče je svojim hčeram dal toliko svobode, kot je bilo primerno za njihov položaj (ibid.: 46).

Freya Stark opisuje pleme Muntafiških šejkov, ki so bili zelo strogi do svojih žena. Te niso smele izstopiti iz šotora niti zaradi pomembnega opravka. Šotor jim je bilo dovoljeno zapustiti le ponoči, tako da jih ne bi nihče prepoznal in v spremstvu črnega sužnja. Tiste, ki so nalašč ali nehote videli ženo drugega moškega, je šejk sam usmrtil (Stark, 1947: 300). Ženske v mestih so včasih zavidale znanje in neodvisnost Evropejk. Seveda so bili takšni pogledi prisotni le v tistih haremih, kjer so sprejeli dovolj obiskov žensk z Zahoda, da so si ustvarile idejo, da obstaja ženski svet, drugačen od tistega, ki so ga imele same (Burton: 148). Med klepetom ob čaju je neko sirsko dekle Isabeli Burton dejalo:

Kako srečna si. Si kot moški: nosiš moška oblačila, obraz imaš odkrit, jahaš ob možu, z njim deliš vse nevarnosti in se z njim posvetuješ kot z bratom. Nas držijo tukaj kot osle, ni nam dovoljeno, da karkoli vidimo ali karkoli vemo. Ti si gotova glede naklonjenosti tvojega moža in si edina žena, pa če imaš otroke ali ne! (ibid.: 155)

Drugače je bilo ženam beduinov. Te so živele življenje nomadskih žena. Takšno življenje je bilo težko in neprijetno. Delati so morale skupaj z moškimi, da bi zagotovile hrano za svojo veliko družino. Beduinke po navadi niso nosile tančice in so bile zelo neposredne in po mnenju moških so bile zelo čedne (Duff Gordon, 1902: 318). Lucie Duff Gordon je zapisala:

Videti beduina in njegovo ženo, ki se sprehajata po ulicah Kaira, je veličastno. Njena roka počiva na njegovem ramenu, njen ošabni obraz je komaj blagovoljno zakrit in zviška zre na zakrite Egipčanke, ki nosijo težko breme in hodijo za svojim možem in gospodarjem. (ibid.: 57)

Drugačen je bil odnos med popotnicami in muslimani, ki so jih srečevale na poti. Vseh pet popotniških pisateljic je zapisalo, da so z njimi dobro ravnali, kadarkoli so bile gostje muslimanov. Moški so jim izkazali veliko mero spoštovanja. Počutile so se spoštovane in cenjene (Burton: 252). Verjamem, da je mogoče izključiti predpostavko, da je islam kazal sovraštvo do žensk na splošno. Vendar obstaja razlika v odnosu med Evropejkami in muslimani ter med muslimani in njihovimi ženami. Medtem ko so bile Evropejke obravnavane s spoštovanjem in častjo, so se muslimanke soočale z drugačnimi izkušnjami. Isabel Burton je do muslimanov

vzpostavila prav poseben odnos, ki bi se težko oblikoval v za Zahod pregovorno do žensk sovražnem svetu. Zapisala je naslednje:

Reči moram, da me musliman navdihuje z največjim spoštovanjem. Za nič ne skrbi bolj kot za svojo vero: je ponižen, pobožen, tako preprost, nesebičen, odkrit in moli petkrat na dan z vsem svojim srcem, telesom in vsemi čutili ... Temu podredi svoje življenje. Všeč mi je, čeprav je presenetljivo, da to rečem. Prakticiranje islama ima v sebi nekaj, kar je nad vero samo. (ibid.: 106)

Tudi Lucie Duff Gordon ne kaže razočaranja nad moško družbo. »Arabci so bili neznansko prijazni.« (Duff Gordon: 52) Med potovanjem po Siriji je Gertrude Bell srečala veliko arabskih družin in plemen. Kot ženska naj bi bila v nevarnosti, vendar je bila sprejeta z velikim spoštovanjem. »Meskin me je sprejel z dostojanstvom princa in me posadil na častno mesto na oguljeno preprogo med pravokotno luknjo v tleh, ki služi kot ognjišče ter pregrada med ženskim in moškim delom.« (Bell, 2008: 37) V Basufanu jo je neki Arabec celo prosil, da naj prepriča njegovo sestro, da se poroči z nekom, ki ga lahko izbere ona (ibid.: 295). Takšna gesta je veljala za zelo častno in je bila po navadi posebna pravica, rezervirana za člane družine (mater, sestre, tete in babici).

Lucie Duff Gordon je zapisala: »Ko Arabec začuti, da ga nekdo resnično ceni, to pristrčno vrne.« (Duff Gordon: 57) Tudi njej so, kakor Gertrude Bell, ponudili enak časten položaj pogajalke med nevestino družino in ženinovim starim očetom. Ta vloga je bila po navadi rezervirana za najbolj spoštovane člane družine. Ne glede na to, da sta bili Lucie Duff Gordon in Gertrude Bell ženski, so ju obravnavali z velikim spoštovanjem in so jima dodelili najvišje položaje v »moškem« svetu islama.

Gertrude Bell je na koncu svoje knjige podala kratek komentar o arabskem svetu na splošno. Tik preden je celo stran posvetila zahvalam, je zapisala: »To je prijeten svet, čeprav so nekateri slabo govorili o njem, in v večini primerov so otroci Adama dobri in ne zlobni« (Bell: 336). Zanimiv je tudi pogled na stran, kjer se je zahvalila vsem, ki so kakorkoli pripomogli k nastanku knjige. Med arabskimi imeni je zaslediti le moška. Ko so Isabel Burton prosili, da bi pisala o muslimankah in njihovem načinu življenja, je izrazila zaskrbljenost nad pisanjem o tej temi. Vprašala se je, v čem je smisel poznavanja razlik in izražanja kakršne koli krivice, če je ni mogoče ustaviti ali nanjo vplivati. Zapisala je:

Kaj je razlog za dvig zavese domačega gledališča? Pišem za svoj spol, še posebej za svoje sorojakinje, in vendar puščam tisoče stvari neizrečenih, saj ne bi zadovoljila mojih vzdornih prijateljev, niti mojih zahodnih sester, da bi brale podrobnosti o navadah, ki so tako popolnoma drugačne od njihovih. Ne verjamem, da bi moje razmišljanje prepričalo islam, da bi sprejel monogamijo, da bi pomagalo izobraziti žene, niti da bi jo povzdignilo v tovarstvo z njim – že samo to bi izkoreninilo mnogo krivih navad. V veliki meri je morala družbe sijajna, vendar je vsiljena, zlasti ko gre za zapuščino družin, plemen in rodov. (Burton: 16)

Sklep

Menim, da je težava v razumevanju enakosti med spoloma v islamski družbi danes še vedno v zahodnjaški interpretaciji in razumevanju islamske družbe. Razumevanje dodatno zaostrojuje različne mizogene interpretacije Korana med muslimani. Izbrane popotnice so v večji meri razume-

le kulturno razliko med Evropo in islamskim svetom. Pričakoval sem več ostrih kritik, nanašajočih se na predstave o družini, svobodi, mladoletnih porokah, poliginiji itd., a največkrat so opisovale le šege, navade in vsakdanja opravila. Najverjetneje zato, ker so nemalokrat opisovale muslimanke kot nevljudne, neotesane in nezadovoljne. Pogosto so se znašle v nezavidljivem položaju, ko so čas preživljale z muslimankami. Prav tako so se nekatere muslimanke počutile neprijetno, ko so bile v družbi Evropejk. Glede na prebrano sklepam, da bi bilo neustrezno posplošeno govoriti o muslimanih, ki so v drugi polovici 19. stoletja in prvi polovici 20. stoletja kategorično zavračali enakopraven položaj žensk na splošno. To dokazuje več primerov, ko so bile popotnice spoštovane vsaj toliko kot moški istega stanu ali celo bolj. Za drugačen položaj muslimank v islamski družbi, pa je treba poznati in razumeti kompleksen družbeni red, ki temelji na prastarem kulturnem izročilu Bližnjega vzhoda in naukih Korana, ki se na trenutke razhajajo v etičnih in pragmatičnih pogledih na islam. Vse to muslimankam dodeljuje drugačno vlogo, kot je tista, ki jo prevzemajo ženske na Zahodu.

Literatura

- AHMED, L. (1992): *Women and Gender in Islam: Historical Roots of a Modern Debate*. London, New Haven and Yale University Press.
- BELL LOWOTHIAN, G. (2008): *The Desert and the Sawn: Travels in Palestine and Syria*. Dover, Dover, Publications Inc.
- BELL LOWOTHIAN, G. (2005): *Persian Pictures*. London, Wimbledon Publishing Company.
- BELL LOWOTHIAN, G. (1897): *Poems from the Divan of Hafiz*. London, William Heinemann.
- BURTON, I. (1875): *The Inner Life Of Syria, Palestine And The Holy Land Volume1*. London, Henry S. King & Co.
- DUFF GORDON, L. (1902): *Letters from Egypt*. London, Bibliobazar.
- ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA (2003): *The New Encyclopaedia Britannica*. 15th edition, Volume 2, s.v. Isabel Burton, Chicago: Encyclopaedia Britannica Inc., London.
- EL GUINDI, F. (1999): *Veil: Modesty, Privacy and Resistance*. Oxford, New York, Berg.
- HERCET, M. (2007): *Alahove neveste: med podrejenostjo in autonomijo*. Ljubljana, Institutum Studiorum Humanitatis.
- LUKITZ, L. (2005): Introduction to Gertrude Bell's Persian. V Bell Lowothian, G. (2005): *Persian Pictures*, ix–xvi. London, Wimbledon Publishing Company.
- ROBINSON, J. (2001): *Wayward Women: A Guide to Woman Travellers*. Oxford, Oxford University Press.
- SCHLAUETER, P. J. (1988): *An Encyclopedieia of British Woman Writers*. New York, London, Garland Publishing Inc.
- SHEIL, L. M. L. (1856): *Glimpses of Life and Manners in Persia*. London, John Murray, Albemarle Street.
- STARK, F. (1947): *Baghdad Sketches*. London, John Murray.
- ŠTERBENC, P. (2005): *Šiiti : geneza, doktrina in zgodovina odnosov s suniti*. Ljubljana, Fakulteta za družbene vede.
- VELIKI SPLOŠNI LEKSIKON V OSMIH KNJIGAH (1997). Ljubljana, DZS.

imela v obeh kontekstih enak pomen, a se je drugače uresničevala. Prav ta razlika lahko postavlja oviro v primerih, ko se v toleranci išče rešitev za pomanjkanje zaupanja in za napačne predstave na obeh straneh.

Ključne besede: islam, Zahod, strpnost, svoboda govora, svoboda veroizpovedi.

Maurits S. Berger, LLM pravo, MA Arabski študiji, doktorat javna politika in šariasko pravo, redni profesor predmeta Islam na sodobnem Zahodu na Univerzi v Leidnu, Nizozemska (Katedra za Orientalne študije, Sultanat Oman). (m.s.berger@hum.leidenuniv.nl)

77–98 Nikolai Jeffs

Etika in estetika globalnega kulturnega boja: primer *Palestinskih sprehodov*
Raja Shehadeha

Članek raziskuje način, kako knjiga *Palestinski sprehodi: Zapiski o pokrajini, ki izginja* preobrne nekatere postavke kanoničnih potopisov o Palestini, predvsem trop »prazne zemlje«. Opozori, kako se pripoved izogne asimetriji ideologije izključevanja in katere bolj materialistične strategije upodabljanja Palestinec in Judov pri tem uporablja, da bi se s tem izognila reprodukciji prav tiste epistemologije, ki motivira izraelsko-palestinski konflikt. Omenjeni so tudi nekateri psihogeografski elementi knjige in način, kako ti ob lokalni omogočajo tudi globalno identifikacijo in družbeno tvorno akcijo. To analizira preko konceptov »dekompresije časa in prostora« ter »steklena vrata«. Poleg tega lahko *Palestinske sprehode* beremo tudi kot odgovor na nekatere anglofonske medijske podobe Izraela/Palistine.

Ključne besede: potopis, multikulturalizem, nacionalizem, Zahodni breg, Palestina, Izrael.

Nikolai Jeffs predava na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, Koper. (nikolaijeffs@gmail.com)

99–112 Ana Frank

Pomeni feminizma v islamskem svetu
in primer Turčije

V članku se osredinjam na različne pomeni feminizma in feministične (o)pozicije, s poudarkom na vlogi in razumevanju feminizma v islamskem svetu, še zlasti v Turčiji. Feminizem je odprt koncept, ki nima trdno določenega pomena in oblike, temveč je vsakič znova redefiniran glede na kontekst, v katerem se feminizma poslužujejo različni subjekti. Feminizem namreč ni ekskluzivno zahodna misel, ki bi si pridržala pravico do definiranja feminističnih zahtev v skladu z določenimi partikularnimi normami in vrednotami, temveč je kontekstualiziran in zmeraj znova drugače interpretiran glede na kontekstualno (o)pozicijo in potrebe žensk.

Ključne besede: feminizem, islam, kontekst, interseksionalnost, subjekt, Turčija, pokrivanje.

Ana Frank, doktorska študentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in Sabanci Univerzi, Istanbul, raziskovalka na Mirovnem Inštitutu, Ljubljana. (afrankica@yahoo.com)

113–122 Uroš Dokl

Muslimanke v ženski popotniški literaturi
19. in 20. stoletja

V prispevku predstavim položaj muslimank v času od druge polovice 19. stoletja do konca 2. svetovne vojne skozi oči pisateljic popotnic, ki so kot prve potovale na dotlej precej neznan Bližnji vzhod. Prve popotnice so bile sprejete tako v moško kot žensko družbo islamskega sveta. Slednja je bila za moške popotnike popolnoma tuja in zaprta. Bile so prve, ki so поблиže spoznale življenje za tančico in ga podrobneje opisale. S primerjavo izkušenj pisateljic sem opisal položaj muslimank na območju Bližnjega vzhoda.

Ključne besede: pisateljice popotnice, ženske v islamu, poliginija, Isabel Burton, Freya Stark, Gertrude Bell, Lucie Duff Gordon, Lady Mary Sheil.

Uroš Dokl, doktorski študent religiologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani, zaposlen v Pokrajinskem muzeju Maribor. (dokl.uros@gmail.com)

123–135 Enes Karić

Muslimani, kristjani in judje danes – sosedstvo v dobi globalizacije

Ko danes želimo govoriti o sosodstvu, je treba upoštevati različne jezike, vere, običaje, poglede, mišljenja in nazore. Kaj pomeni sosodstvo danes, kaj pomeni živeti v sosodstvu v času globalizacije? V članku razpravljam o afirmaciji institucije sosodstva med muslimani, kristjani in judi danes. Menim, da je danes to ena najpomembnejših nalog, saj živijo simboli, ideje in religijska prepričanja muslimanov, kristjanov in judov že dolgo časa v sosodstvu. Kako ohraniti in rešiti takšno sosodstvo? Kako snovati sosodstvo človeških življenj in usod iz sosodstva religijskih simbolov, predstav in idej? Članek skuša odgovoriti na taka vprašanja.

Ključne besede: muslimani, kristjani, judje, strpnost, globalizacija, sobivanje.

Enes Karić, doktor islamskih študijev, redni profesor na Fakulteti za islamske študije Univerze v Sarajevu. (eneskarić@yahoo.com).

137–150 Damjan Mandelc

Arabska vstaja: kontekst, perspektive in učinki

V članku razpravljam o treh med sabo povezanih temah, ki uokvirjajo diskurze individualnih in kolektivnih človekovih pravic, pravice do samoodločbe, demokratičnih procesov, ljudskih vstaj, geopolitičnih (ne)ravnotežij. Zanima me položaj Zahodne Sahare, ki doživlja že 37. leto maroške okupacije in velja za zadnjo afriško kolonijo. Razprava vodi do premisleka o političnih strategijah Zahodnih Saharcev za doseg nacionalne osvoboditve; eden takih je upor v Gdeim Iziku, ki ga več relevantnih avtorjev razume kot simbolni začetek arabske pomladi. Arabska pomlad je v središču razprave, v kateri pretresem kontekst dogajanja od za-

hodnosaharskega poskusa v Gdeim Iziku, preko vstaj v Tuniziji, Egiptu in Jemnu, ki so rezultirale v strmo-glavljenju voditeljev, državljskih vojn v Siriji in Libiji, do večjih in manjših protestov in njihovih posledic v Omanu, Kuvajtu, Bahrajnu, Jordaniji, Maroku, Mavretaniji, Alžiriji, Sudanu, Savdski Arabiji, Iraku, Libanonu in Džibutiju. V tretjem vsebinskem sklopu razpravljam o izraelsko-palestinskem konfliktu in o perspektivah za rešitve. Zadnji del namenjam razmisleku o geostrateških, družbenih in političnih implikacijah arabske pomladi, vloži in odzivu mednarodne skupnosti ter o novem, globalnem valu upora proti političnim in finančnim elitam, represiji trga in politike.

Ključne besede: arabska pomlad, Zahodna Sahara, Izrael/Palestina, Facebook, ljudska vstaja.

Damjan Mandelc, doktor sociologije, raziskovalec in pedagoški sodelavec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. (damjan.mandelc@gmail.com)

151–180 Primož Šterbenc

Iranski jedrski program: grožnja ali zahteva po enakopravnosti?

Problematika iranskega jedrskega programa vse od leta 2002 zaostrojuje odnose med Zahodom in Izraelom na eni ter Iranom na drugi strani. Predvsem Izrael in ZDA poudarjata, da želi Iran pridobiti jedrsko orožje, dokaz za to pa naj bi bilo iransko vztrajno prizadevanje za samostojno bogatenje urana in omejevanje inšpekcijskega nadzora Mednarodne agencije za jedrsko energijo. Iran odgovarja, da je njegov jedrski program izključno miroljuben. Do danes je spor dosegel točko, ko bi lahko prišlo do vojaških napadov na iranske jedrske obrate. Problematike ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja zgodovinskega in strukturnega konteksta. Na delovanje Irana na področju jedrske energije namreč odločilno vpliva odločenost države, da bo pridobila neodvisnost in samostojnost na vseh področjih, kar je posledica njene izjemno negativne zgodovinske izkušnje. Tako želi Iran polno izkoristiti pravico do miroljubnega jedrskega razvoja, ki mu jo daje Pogodba o

can also be read as an answer to dominant anglophone media images of Israel/Palestine

Keywords: travel writing, multiculturalism, nationalism, the West Bank, Palestine, Israel.

Nikolai Jeffs teaches at the Faculty of Humanities, University of Primorska, Koper. (nikolaijeffs@gmail.com)

99–112 Ana Frank

The Meanings of Feminism in the Islamic World and the Case of Turkey

The article focuses on different meanings of feminism and feminist (op)position, with special attention on understanding feminism in the Islamic world, especially in Turkey. Feminism is an open concept, which has no fixed meaning and form, but is always re-defined according to the context within which different subjects employ it. Feminism in these contexts is not just a privileged position of the West, which claims the right to define feminist demands in its own terms according to specific and particular norms and values. Indeed, feminism is always contextualised and re-interpreted according to specific needs and (op)position of women.

Keywords: feminism, Islam, context, subject, Turkey, veiling.

Ana Frank, PhD student at Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana and Sabanci University, Istanbul, researcher at Peace Institute, Ljubljana. (afrankica@yahoo.com)

113–122 Uroš Dokl

Muslim Women in Women's Travel Literature of the 19th and 20th Century

In this article I examine the position of women in Islam, from the beginning of the 19th century till the end of the Second World War, through the eyes of female travel writers. The first women travellers who set out for the Middle East were the first outsiders

to be accepted into women's societies in the Islamic world, and thus they entered the life behind the veil. Comparing writers' encounters with Muslim women and the Muslim world in general, I describe Muslim women throughout various stages of life.

Keywords: women travel writers, women in Islam, polygamy, Islamic society, Isabel Burton, Freya Stark, Gertrude Bell, Lucie Duff Gordon, Lady Mary Sheil.

Uroš Dokl, PhD student of religious studies at Faculty of Arts in Ljubljana, employed at Regional Museum Maribor. (dokl.uros@gmail.com)

123–135 Enes Karić

Muslims, Christians, and Jews Today: Neighbourliness in the Era of Globalisation

Humankind is diverse, and religious humankind especially so. Different languages, faiths, customs, views, thoughts and opinions are all to be considered when one wants to talk about neighbourhood and neighbourliness today. Indeed, what do neighbourhood and neighbourliness mean, and what it means to live in neighbourhood with others in the period labelled as globalization? My paper discusses the modern day affirmation of the idea of neighbourhood among Muslims, Christians and Jews. I consider that task most important, since symbols, ideas, and religious representations of Muslims, Christians and Jews have been somehow a part of neighbourhood and neighbourliness for a very long time. How can we preserve a neighbourhood and neighbourliness? How can we extract a neighbourhood of human lives and fates from a neighbourhood of symbols, representations and ideas? This paper will try to give answers to these questions.

Keywords: Muslims, Christians, Jews, tolerance, globalization, coexistence.

Enes Karić, PhD. in Islamic studies, full professor at the Faculty of Islamic Studies of the University of Sarajevo. (eneskaric@yahoo.com)